

उच्चायुक्तको कार्यालयको “नेपालको द्वन्द्व प्रतिवेदन”

सार्वजनिक भएको मिति : २०६९ असोज २२, सोमवार
विद्युतीय रूपमा सार्वजनिक : www.ohchr.org मा उपलब्ध

नेपालको द्वन्द्व प्रतिवेदन भनेको के हो ?

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयको “नेपालको द्वन्द्व प्रतिवेदन”ले वि.सं. २०५२ फागुनदेखि २०६३ मङ्सिर ५ गतेसम्म भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका द्वन्द्वसँग सम्बन्धित उल्लङ्घनका प्रमुख प्रवर्गहरूलाई लिपिबद्ध गरी तिनको विश्लेषण गरेको छ। यो २३३ पृष्ठ लामो प्रतिवेदन नेपालको सङ्क्रमणकालीन शान्ति प्रक्रियामा योगदान पुगोस् भनी उच्चायुक्तको कार्यालयद्वारा तयार पारिएको हो।

सङ्क्रमणकालीन न्याय सन्दर्भ सामग्री अभिलेखालय भनेको के हो ?

नेपालको द्वन्द्व प्रतिवेदनमा भएका घटना तथा तथ्याङ्क सङ्क्रमणकालीन न्याय सन्दर्भ सामग्री अभिलेखालयबाट साभार गरिएका हुन्, जुन भन्डै ३० हजार दस्तावेज र घटनाको तथ्याङ्क भण्डार हो। यो तथ्याङ्क भण्डारमा नेपाली तथा अङ्ग्रेजी दुवै भाषामा भएका दस्तावेजहरू राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्था एवं उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले विगत ६ वर्षमा गरेको आफ्नै प्रतिवेदनलगायतका विश्वसनीय व्यापक स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिएका थिए। अधिकांश दस्तावेज सार्वजनिक क्षेत्रमा उपलब्ध भइसकेका प्रतिवेदन तथा अन्य सामग्री रहेका छन्। यो तथ्याङ्क भण्डार यसमा समाविष्ट घटनाबारे विस्तृत अनुसन्धान गर्न मद्दत पुगेगरी सूचना व्यवस्थापन औजारको रूपमा तयार गरिएको थियो। यो अभिलेखालय प्रतिवेदनको अपरिहार्य साझेदार हो र उच्चायुक्तको कार्यालयको वेबसाइटमा निःशुल्क उपलब्ध छ।

प्रतिवेदनको प्रयोजन के हो ?

द्वन्द्वको समयमा नेपालमा गरिएका मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका गम्भीर उल्लङ्घनहरूलाई सङ्कलन तथा लिपिबद्ध गर्नमा योगदान पुऱ्याएर, यस प्रतिवेदनले नेपाल सरकार, भावी सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी आयोगहरू, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र नागरिक समाजलाई सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई अगाडि बढाउन, दण्डहीनताविरुद्ध लड्न र धेरै द्वन्द्वपीडितलाई न्याय प्राप्त गर्न सक्षम तुल्याउनमा सहायता गर्ने उद्देश्य राखेको छ। उच्चायुक्तको कार्यालय यो प्रतिवेदन तथा अभिलेखालय जानकारीको संरक्षण गर्ने र द्वन्द्वकालमा गरिएका गम्भीर उल्लङ्घनबारे सत्यतथ्य स्थापना गर्ने महत्वपूर्ण कार्यमा योगदान पुगोस् भनी नेपाल सरकारलाई प्रदान गर्न चाहन्छ।

यस प्रतिवेदनका मूल सन्देशहरू के के हुन् ?

१. अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार, द्वन्द्वको क्रममा गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका गम्भीर उल्लङ्घनहरूको अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्ने मूल दायित्व नेपाल सरकारको हो।

२. अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन भएको छ भन्ने शङ्का गर्ने मनासिब आधार छ भने यस्ता घटनाहरू पूर्ण न्यायिक प्रक्रियामार्फत् शीघ्र तथा स्वतन्त्र अनुसन्धानका लागि योग्य हुन्छन् ।

३. सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरू यस प्रक्रियाका महत्वपूर्ण पाटा हुन् तर तिनले फौजदारी न्याय प्रक्रियाको विकल्पको रूपमा नभई पूरकको रूपमा काम गर्नुपर्छ ।

प्रतिवेदनमा कस्ता अपराधहरूको अध्ययन गरिएको छ ?

प्रतिवेदनले द्वन्द्वकालमा भएका सर्वाधिक गम्भीर उल्लङ्घनका प्रवर्गहरूमाथि जोड दिएको छ । ती हुन् : गैरकानुनी हत्या, बेपत्ता पार्ने कार्य, स्वेच्छाचारी पक्राउ, यातना र यौन हिंसा । यसले प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्राप्त गर्नमा पीडितहरूले सामना गर्नुपरेका अङ्घनहरूको पनि अध्ययन गरेको छ ।

प्रतिवेदनमा पीडक र पीडितहरूको नाम उल्लेख गरिएको छ ?

यस प्रतिवेदनमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रयोगलाई स्पष्ट पार्न कथित उल्लङ्घनका घटनाहरूबारे छलफल गरिएको छ । सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध दस्तावेजहरूमा पीडक तथा पीडितका नामहरू नखुलाइएको अवस्थामा यस प्रतिवेदन तथा अभिलेखालय दुवैमा तिनको नाम उल्लेख गरिएको छैन । व्यक्तिगत घटनाहरूबारे फैसला गर्ने वा कसैलाई दोषी घोषणा गर्ने यस प्रतिवेदनको मनसाय रहेको छैन । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन भएको छ भन्ने मनासिब आधार रहेका विश्वसनीय आरोप भएमा पूर्ण न्यायिक प्रक्रियामार्फत् शीघ्र, निष्पक्ष, स्वतन्त्र र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरा देखाउनु यस प्रतिवेदनको उद्देश्य रहेको छ ।

द्वन्द्वरत कुन पक्षले सबैभन्दा बढी उल्लङ्घनहरू गर्‍यो ?

यस प्रतिवेदनले द्वन्द्वरत कुन पक्षले कति उल्लङ्घन गरे भनेर लेखाजोखा गरेको छैन । यो प्रतिवेदनको उद्देश्य पनि होइन । बरु, यसले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको खाकाभित्र रहेर अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन भएको छ भन्ने विश्वास गर्न पर्याप्त आधार छ कि छैन भन्ने निर्धारण गर्न द्वन्द्वका दुवैतर्फ भएका कथित उल्लङ्घनहरूको विश्लेषण गरेको छ । गैरकानुनी हत्या, जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्य, स्वेच्छाचारी पक्राउ, यातना र यौन हिंसासँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रयोगलाई स्पष्ट पार्न द्वन्द्वरत दुवै पक्षका कर्मचारी संलग्न प्रतीकात्मक घटनाहरूलाई प्रयोग गरिएको छ ।

उच्चायुक्तको कार्यालयले कुनै न्यायिक प्रक्रियाबिना कसरी यी आरोप लगाउन सक्छ ?

उच्चायुक्तको कार्यालय आफूले यो काम अदालतको रूपमा नगरेको कुरामा जोड दिन्छ । अभिलेखालयमा भएका प्रत्येक घटना वा यस प्रतिवेदनमा उद्धृत गरिएका घटनाका सम्बन्धमा उच्चायुक्तको कार्यालयले अपराध फलानाले गर्‍यो भनी कसैलाई आरोप लगाएको छैन । तर, उच्चायुक्तको कार्यालय के मात्र भनिरहेको छ भने प्रत्येक घटनाका सम्बन्धमा शङ्का गर्ने मनासिब आधार छ भन्ने विश्वसनीय आरोप छन् र ती आरोपको पूर्ण न्यायिक प्रक्रियामार्फत् शीघ्र, निष्पक्ष, स्वतन्त्र र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्न आवश्यक हुन्छ ।

यो कसको प्रतिवेदन हो ? यी खुलाइएका कुराहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भइसकेका छैनन् र ?

नेपालको द्वन्द्व प्रतिवेदन तथा अभिलेखालयका दस्तावेज तथा घटनाको सङ्कलन संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको स्वीकृतिमा उहाँको नेपालस्थित कार्यालयद्वारा सम्पन्न गरिएको एउटा आयोजना थियो । मानवअधिकार उच्चायुक्तलाई सबैका मानवअधिकारको प्रभावकारी उपभोगको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्न तथा संसारभरि निरन्तर भइरहेको मानवअधिकार उल्लङ्घनलाई रोक्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घ महासभाद्वारा दिइएको विश्वव्यापी कार्यादेश छ ।

दस्तावेज तथा जुन घटनामा यो प्रतिवेदन आधारित छ, ती घटना नेपालमा सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भइसकेका छन् भन्ने कुरा साँचो हो । यी दस्तावेज तथा घटना सरकार, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, नागरिक समाजका सङ्गठनहरू र द्वन्द्वरत पक्षका आधिकारिक प्रकाशनलगायतका विभिन्न स्रोतहरूबाट लिइएका हुन् । तर, यस प्रतिवेदनमा प्रस्तुत लागु अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी खाका र अन्तर्राष्ट्रिय खाकाभित्र रहेर गरिएका घटना, राष्ट्रिय कानून तथा प्रक्रियाहरूको विश्लेषण चाहिँ पूर्ण रूपले उच्चायुक्तको कार्यालयका काम हुन् । यस कार्यालयले द्वन्द्वबाट तड्पिरहेका अन्य मुलुकहरूमा पनि यस्ता प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

यस प्रतिवेदनले नेपालको द्वन्द्वलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको खाकाभित्र रहेर विश्लेषण गरेको छ । यसको अर्थ नेपालका अदालतहरूलाई द्वन्द्वसँग सम्बन्धित मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार छैन भन्ने हो ?

त्यसो होइन । नेपालका अदालतहरू नै द्वन्द्वसँग सम्बन्धित घटनाका सम्बन्धमा मुद्दा चलाउन ठीक ठाउँ हुन् । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार, द्वन्द्वका क्रममा भएका गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनहरूको अनुसन्धान गर्ने र पूर्ण रूपमा दक्ष अदालतमा तिनलाई अभियोजन गर्ने नेपाल सरकारको दायित्व हो । त्यसबाहेक, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रले न्यायिक उपचारको हकलाई यसरी स्थापित गरेको छ : “प्रत्येक व्यक्तिलाई संविधान वा कानूनद्वारा प्रदत्त मौलिक अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने कार्यविरुद्ध दक्ष राष्ट्रिय न्यायाधिकरणहरूबाट प्रभावकारी उपचार पाउने हक हुनेछ ।”

यो प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा अध्ययन गरिएका दस्तावेजहरूका अनुसार, दशक लामो द्वन्द्वका क्रममा मानवअधिकार कानून वा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका ९ हजारसम्म गम्भीर उल्लङ्घन भएका हुन सक्छन् भनेर शङ्का गर्नु मनासिब देखिन्छ । तर, यो प्रतिवेदन तयार पार्दासम्म, द्वन्द्वसँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधका लागि नेपालमा कसैलाई पनि नागरिक अदालतमा अभियोजन गरिएको छैन ।

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले यस प्रतिवेदनमाथि विचार गर्नेछ ?

नेपाल अहिलेसम्म अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको पक्ष भएको छैन, न त सुरक्षा परिषद्द्वारा नै नेपाललाई सो अदालतमा पठाइएको छ । तसर्थ, नेपालमा द्वन्द्वकालमा भएका अपराधमाथि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको क्षेत्राधिकार छैन ।

यस प्रतिवेदनमा भएका तथ्यहरूलाई उच्चायुक्तको कार्यालयले समर्थन गर्दछ ?

मानवअधिकारका लागि जिम्मेवार संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायको रूपमा आफ्नो विज्ञतालाई प्रयोग गर्दै, उच्चायुक्तको कार्यालयले द्वन्द्वकालमा भएका अपराधहरूसँग सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विस्तृत तथा आधिकारिक खाका प्रस्तुत गरेको छ । तर, घटनामा समेटिएका तथ्यहरू अधिकांश आरोपहरू हुन् । तिनको सत्यता स्थापित गर्न शीघ्र, निष्पक्ष, स्वतन्त्र र प्रभावकारी अनुसन्धान आवश्यक छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार, कुनै अदालतले अन्यथा फैसला नगरेसम्म कुनै पनि अभियुक्तलाई निर्दोष समझनुपर्छ भन्ने कुरालाई उच्चायुक्तको कार्यालयले ध्यानमा राखेको छ । अभियुक्तको कानुनी प्रतिनिधि हुनुपर्ने तथा अनुचित ढिलाइबिना कानूनद्वारा स्थापित स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा दक्ष अदालतद्वारा स्वच्छ तथा सार्वजनिक सुनुवाइ हुनुपर्ने लगायतका उचित प्रक्रियासम्बन्धी निजका अधिकारहरूको पनि प्रत्याभूति हुनुपर्छ ।

द्वन्द्वकालमा गरिएका अपराधहरूका लागि आममाफी दिने सम्बन्धमा हाल उठेको विवादलाई प्रतिवेदनले सम्बोधन गरेको छ ?

हो, उच्चायुक्तको कार्यालयले आफ्नो प्रतिवेदनमा केही अपराधहरू, खासगरी जातिहत्या, मानवताविरुद्धको अपराध र युद्ध अपराध, मा दिइने आममाफी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका सिद्धान्तको विरुद्धमा हुन जान्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यस कारणले गर्दा, संयुक्त राष्ट्रसङ्घले आममाफीका सम्बन्धमा आफूले लिएको अडानका विरुद्ध जाने

राष्ट्रिय प्रक्रियालाई समर्थन नगर्ने नीति लिएको छ । आममाफीले दण्डहीनतालाई बढावा दिएर अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सिद्धान्तहरूको विरुद्धमा मात्र जाने होइक कि तिनले साँचो र दिगो शान्तिको जगलाई समेत कमजोर बनाउँछन् ।

अब यसपछि के ? उच्चायुक्तको कार्यालयले यस प्रतिवेदनको अनुवर्ती कार्य (follow-up) कसरी गर्ने उद्देश्य राखेको छ ?

उच्चायुक्तको कार्यालय यो प्रतिवेदन र सङ्क्रमणकालीन न्याय सन्दर्भ सामग्री अभिलेखालय द्वन्द्वकालमा भएका गम्भीर उल्लङ्घनबारे सत्यतथ्य स्थापना गर्ने महत्वपूर्ण कार्य प्रारम्भ गर्न औजारको रूपमा नेपाल सरकार र जनतालाई प्रदान गर्न चाहन्छ । यो प्रतिवेदन कुनै पनि सरकार, न्यायिक वा गैरसरकारी संस्थालाई तिनका आफ्ना काममा प्रयोग गर्न निःशुल्क उपलब्ध छ । सैद्धान्तिक रूपमा भन्ने हो भने यसले सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरू स्थापना भएपछि तिनको कार्ययोजनाको आधार निर्माण गर्नेछ । यसलाई नेपालका अदालतहरूमा मुद्दा चलाउनमा पनि उपयोग गर्न सकिनेछ । उच्चायुक्तको कार्यालय यस प्रतिवेदनको कुनै पनि पक्षबारे जानकारी उपलब्ध गराउन र त्यसलाई स्पष्ट पार्न तयार छ ।